

A JOGELLENESSÉG, MINT A DELIKTUÁLIS
FELELŐSSÉG TÉNYÁLLÁSELEMÉNEK
JELENTŐSÉGE ÉS JELENTÉS-VÁLTOZÁSAI
GROSSCHMID BÉNI, ZACHÁR GYULA
ÉS KOLOSVÁRY BÁLINT ELMÉLETI ÍRÁSAIBAN

LANDI Balázs*

1. Ajánlás és témaválasztás

1.1. A „Lábady-tankönyv” első kiadásában, 1997-ben, a szerző ajánlása – a könyv tizenharmadik, bár számozatlan oldalán – „még csak” így szólt: „*Annának, Clara-nak és Peter-nek*”.¹ Örömmel és megnyugvással vettem már csak ezért is kézbe tavaly novemberében Lábady Tamás *A magánjog általános tanács* tankönyvét, mivel annak ajánlása – a könyv ötödik és szintén számozatlan oldalán – már így szól: „*Feleségemnek, segítőtársamnak és tizenhárom unokámnak: Lucas-nak, Anna-nak, Clara-nak, Peter-nek, Miriam-nak, Leó-nak, Veronika-nak, Liza-nak, Jakob-nak, Julia-nak, Fülöp-nek, Bonifác-nak és Dominik-nek*.”²

Ha – tág értelemben vett jogalkalmazóként – bárki az utóbbi ajánlás³ szövegét az előbbi⁴ alá „szubsumálja”⁵, és a kettő között eltelt másfél évtized *Lábady Tamás* életében valószínűsíthetően betöltött, bár az olvasók többsége előtt is-

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

¹ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1997. 13.

² LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tanács*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 5.

³ Quasi propositio maior (fő-, vagy felső tétel); ld. uo.

⁴ Quasi propositio minor (alsótétel); ld. uo.

⁵ LÁBADY (1997) i. m. 218.

meretlen jelentőségére – így egyrészt az „*alternatív hézag*”⁶-ra és másrészt az „*interpretatio hystorica*”⁷-ra – kívánna „*zárótételt (conclusio-t)*”⁸ levezetni, pontosan megtapasztalná a „*teleologikus (értékelő) magyarázat*”⁹ alkalmazásának nehézségét, aminek hatására „[...] *a magánjogi jogszabály alkalmazója [...] megszűnik tisztán tételes, pozitív jogi jogszabályokban gondolkodó jogalkalmazónak lenni, és figyelmét erőteljesebben fordítja a valóság, az élet tényei felé és ezáltal a valóságosabb magánjog felé, mert a magánjog – ahogy Márai Sándor ezt oly találóan mondja – maga az élet*”¹⁰, hiszen: ad 1.) *Lábady Tamás* nem az elmúlt másfél évtizedben házasodott; ad 2.) még akkor sem, ha három unoka helyett immár tizenhárom unokához nyilvánvalóan nélkülözhetetlen legalább egy segítőtárs...

1.2. Visszatérve ugyanakkor a legújabb könyv kibővített ajánlásához, azt valóban örömmel és megnyugvással olvastam. Örömmel és megnyugvással, mert én nem tudok *Lábady Tamásról* beszélni vagy *Lábady Tamásra* gondolni egyes számban, csak többes számban: *Lábadyékról* beszélek és *Lábadyékra* gondolkok. Nagyon érdekes, valójában engem is meglep, hiszen *Lábady Tamás* feleségét, *Éva Asszonyt* csak közvetve, látásból és hallomásból ismerem, mégis ott vélem *Lábady Tamás* minden gondolatában, megnyilvánulásában. Még a legelső, joghallgató koromból *Lábadyékról* fennmaradt emlékem is ezt erősíti, amikor az első polgári jogi előadáson úgy fogalmazott *Lábady Tamás*, hogy: „[...] a feleségemnek hamar tudomásul kellett vennie, hogy mi csakis szerelmi háromszögben fogjuk tudni leélni életünket, mert harmadikként ott van nekem a polgári jog [...]”. Majd egy ezt követő, talán éppen családjogi előadáson elmesélte, hogy amikor késő este, rendkívül fáradtan hazaért, és mást sem kívánt, mint lefeküdni, a felesége kérte, jöjjön ki hozzá a konyhába beszélgetni. Kiment hozzá, és lerogyott egy székre, azonban a felesége hamar egy konyhai törölkendőt adott neki, mivel ő úgy gondolta, hogy beszélgetés közben még az edényeket is eltörölgethetné. *Lábady Tamás* minden erejét összeszedve, unottan látott hozzá, majd lassan elmúlt a fáradtsága és kedvetlensége, s hosszú órákon keresztül beszélgettek. Ezzel kapcsolatban utóbb többször is felmerült bennem a Ptk.

⁶ Uo. 227.

⁷ Uo. 223–224.

⁸ Uo. 218.

⁹ Uo. 224.

¹⁰ Uo. 243.

kodifikációja során, hogy legalább a házastársi közös vagyon köréből tételesen ki kellett volna zárni a konyhai mosogatógépet, amely – mintegy valódi „forradalmi rendelkezésként” – minden egyéb, vitatott újítást meghaladó mértékben erősíthette volna a házastársi életközösségek tartós jellegét.

1.3. Végül még egy személyes, élmény jellegű benyomásomat osztanám meg az Ünnepelettel. Az elmúlt egy évben több ízben is írtam ünnepi kötetekbe, de mindegyik esetben meglepődtem, amikor a jubiláns életkorával szembesültem. Így volt ez most is: *Lábady Tamás* hetven éves! Teljesen lehetetlen! Rendszeresen találkozunk és beszélünk, és nemcsak *Lábady Tamás* nem mutatja magát hetven évesnek, hanem én sem érzem magam a társaságában szemtelenül fiatalnak. Hogy lehet akkor hetven éves? Be kellett vallani magamnak, ez az élmény sem az én érdemem! *Lábady Tamás* ugyanis nemcsak szellemi frissességgel, bölcsességgel és kellő iróniával „álcázza” életkorát, hanem még minket, egykori tanítványokat és fiatalabb oktatótársakat is „megtéveszt” azzal, hogy teljes értékű kollégaként fordul hozzánk, így palástolva a köztünk fennálló, és sajnos nem csak életkorkülönbségből fakadó különbözőségeket! Ez utóbbiért nem tudok, nem tudunk elégszer köszönetet mondani!

1.4. A tanulmányomban törekedtem a „szerelmi háromszög” egy olyan szakmai területéről témát választani, ami nemcsak a magyar magánjog gazdag történetéből merít, de egyúttal a 20. század eleji kodifikációk izgalmas, gyakorta tévutaktól sem mentes világába is betekintést ad, mivel tudom, mindkét téma különösen kedves az Ünnepeletnek.

A tanulmányban a deliktuális felelősséget megalapozó jogellenesség fogalmi, dogmatikai és kodifikációs átváltozásait mutatom be a magyar jogtudomány három jeles képviselőjének alapvetően elméleti írásaiban. Ennek különös aktualitást ad az 1061/1999. (V. 28.) Korm. határozattal módosított 1050/1998. (IV. 24.) Korm. határozat nyomán elindult, és a 1129/2010. (VI. 10.) Korm. határozat alapján lassan befejeződő – ti. az átmeneti rendelkezések megalkotását is magában foglaló – Ptk. kodifikáció, amelynek már az indulásánál „beismerték” a közreműködő jogtudósok a vétkesség eredetileg erkölcsi kategóriájának *Gustav Radbruch* által találóan „*verschämte Zufallshaftung*”-gá való (meg)hasonulását, és javasolták a polgári jogi kártérítési felelősséget „*őszintébb alapokra helyezni*”.¹¹

¹¹ Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója. Budapest, *Magyar Közlöny*, 2002/15. 151.; ZLINSZKY János: Indokolt javaslat a Ptk. felelősségi fejezetéhez. *Magyar Jog*, 2001/8.

Igaz ez annál is inkább, hogy a 20. század második harmadától szinte mind-egyik iskolateremtő civilista a kártérítési felelősség körében mérette meg magát, s olthatatlan, nyugvópontra nem jutó tudományos vágygal törekedtek egységes felelősségi rendszert alkotni. Eközben pedig, érdekes módon, ezek a kutatások elszakadnak a polgári jog egészétől, annak rendszerétől. Csak és csupán a vizsgált felelősségi problémákra koncentrálnak, nem reflektálnak sem a polgári jog egészének, sem az általános alapelvek dogmatikájára és szellemiségére. Mindezt már *Schwarz Gusztáv* megelőlegezi a századfordulón: „A divó magánjogi rendszernek egyik ineleganzciája az, hogy a dologi jogokat tartalmuk szerint, a kötelmi jogokat pedig tényalapjuk szerint csoportosítja: pedig kétféle beosztási alapot ugyanegy rendszerben használni nem szabad.”¹² A kérdés tehát, hogy fel kell-e, fel szabad-e áldozni akár egy egységes felelősségi rendszer reményében, akár a költség-haszon számítások érdekében a polgári jog rendszerének – szintén remélt és magasabb rendű – egységét? Sőt, nem marad-e csupán öncélú minden kísérlet ezen áldozat kieroletetésére és meghozatalára, ha valóban és őszintén belátjuk a kézenfekvő alapokat, ti. a kártérítési kötelelemnek nincs és nem is lehet egységes helye a rendszerben, mert az mind szerződésből, mind szerződésen kívül, mind egyéb tényekből származhat, s mint ilyen a polgári jog rendszerének majd minden részére szerteágazik és ezáltal maga is szerteszoríttatik. *Schwarz Gusztáv* szerint a „kártérítési kötelelem e tarkán elszórt tényalapjai között kettő van olyan, mely elvinek és általánosnak mondható: az egyik a szerződés vagyis kárvallalás, a másik a károkozás.”¹³

A felelősség mindezen belső szerkezeti sajátosságát *Marton Géza* – a felelősség általános elemzésénél, mint kérdést és választ határozza meg. Elméletének alapvetése, hogy a felelősség és a kötelelem között kettős és kölcsönös kapcsolat áll fenn: „egyrésről a kötelelem fennállta szempontjából meghatározó az a tény, hogy szankcionálva van jogi úton (azaz a tény, amelyet „felelősségnek hívunk”), és másrésről a felelősség ezen őt megelőző kötelelemnek köszönheti létét és tartalmát.”¹⁴ Tehát a felelősség nem „autonóm fogalom”, hanem kiegészítő meghatározása egy előző fogalomnak, a kötelelem fogalmának. Ezt pedig továbbgondolva eljutunk a felismerésig: ahány tényalap, annyi kötelelem, ahány kötelelem, annyi felelősség.

¹² SCHWARZ Gusztáv: *Ujabb magánjogi fejtegetések*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia kiadása, 1901. 217.

¹³ SCHWARZ (1901) i. m. 218.

¹⁴ MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, TRIORG Kft, 1993. 11. pont.

A jelen tanulmány nem jut el a felelősség ezen mélységéig, ugyanis megtorpan a károkozás előszobájában, a jogellenesség – polgári jog egészének dogmatikájára és szellemiségére reflektáló – fogalmánál, amelynek vizsgálata (megértése: „mérése” és „korlátozása”) – feltételezésünk szerint – egyfajta sajátos magatartás-mérték formális felállítását teszi szükségessé, vagy pontosabban fogalmazva: egy már létező és gazdagon árnyalt magatartás-mérték őszinte és nyílt beismerését, „kicsorbult élének újraköszörülését” várja el a polgári jog tudományától.

Ezzel a tanulmánnyal kívánok tehát – *Lábady Tamás* helyett – *Lábadyéknak* jó egészséget, családi- és szakmai örömeikben gazdag életet!

2. „Filius sine patre. Visszfény fény nélkül. Visszhang hang nélkül.” (*Grosschmid Béni*)

2.1. *Grosschmid Béni* is felismeri az emberi magatartás-mérték használatának, különösen annak egységes felelősségi rendszerbe foglalásának nehézségeit, amikor – szükségét érezvén – magyarázza a vétkesség nélküli felelősséget: „Az, hogy a törvény ez esetekben a vétkesség bizonyítását nem kívánja (sőt olykor az ellenbizonyítást sem engedi meg) nem ellentéte annak, hogy a törvény alap gondolata mégis csak az, hogy itt hibánk okából felelünk. Az állam azért felel a sikkasztó bíróért, mert – tessék neki vigyázni; s a vasút is a balesetért, mert – tessék neki vigyázni; s a kutyáért is azért felelünk, mert – tetszett volna reá vigyázni. Más szóval, mert – alighanem hibásak vagyunk.”¹⁵ *Grosschmid Béni* alapvetően a kártérítési kötelelem jogalapja felől közelíti meg a témát, mert „[...] a kárvallás egymagában nem causa obligationis, hanem ahhoz, hogy vallott káromat valaki megtéríteni tartozzék, a kár tényén kívül fekvő causa szükséges”,¹⁶ amelyek alapján a főbb csoportok: 1) *delictum* és *quasi delictum*; 2)

¹⁵ GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1932. 598–599. Ugyanakkor ezt másutt, például Unger, *Handeln auf eigene Gefahr* című művével kapcsolatban Grosschmid Béni éppenséggel kritikusan értékeli: „Végül azonban a gyújtogatóra is azt mondhatjuk, hogy ez nem egyéb, mint saját kockázatra való cselekvés. Már t.i. a magánjog szempontjából, amely a gyilkosságot sem sujtja másval, mint kártérítéssel. Ezért felfogásom szerint, a kárt.alapok egybevetésénél a törvény indító okaira kell tekinteni, miután a külső elbánásban nincs különbség. [...] Ez az, amit, felfogásom szerint, Unger nem méltat figyelemre. T.i. ő megfajtást lát a címül írt kategóriában, holott ez éppen a megfajtás hiánya. S ezért alája foglal olyan eseteket is, amelyek szorosabb qualificatiót engednek, így többek közt a vasúti balesetérti felelősséget.” Ld. GROSSCHMID i. m. 607.

¹⁶ Uo. 593–594.

culpa in praestando és *quasi culpa in praestando*; 3) jogos magatartás; 4) szerződés; 5) kisajátítás. Ugyanakkor *Grosschmid Béni* is megszorítással él, amikor hangsúlyozza, hogy a kártérítés közös és általános tételei főként az első két csoportra építhetnek, mert „ezek úgyszólván a kártérítési kötelezettségnek a rendes (egységes általános elvekből folyó) esetjei. Ezért e nevezett alatt önkénytelenül csak erre gondolunk. A generalizáló szabályok is csak e szűkebb körre támaszkodhatnak eredménnyel”,¹⁷ s ezzel voltaképpen hivatkozatlanul is megismétli, s így megerősíti *Schwarz Gusztáv* megállapítását: „a kártérítési kötelelem e tarkán elszórt tényalapjai között kettő van olyan, mely elvinek és általánosnak mondható: az egyik a szerződés vagyis kárvállalás, a másik a károkozás.”¹⁸ Amit mindehhez *Grosschmid Béni* hozzátesz, az egyfelől a még határozottabb és gyakorlatias kritikája az egységes alapeszme megalapozására tett kísérleteknek: „Azt mondani, hogy a jogtalan és jogos magatartás alapján kártérítést kirovó jogtételek egyenrangú szabályai a jogrendnek: szembeszökőleg téves. Amaz általános, elvileges: ez kivételes, szórványos. T.i. a jogrend olykor megenged valamit, ami másnak kárával jár vagy járhat, de ezt azzal egyenlíti ki, hogy az engedéllyel élőt megtérítésre kötelezi.”¹⁹ másfelől igyekszik rendezni az általános elvek viszonyát, funkcióját a szórványos jelenségekhez, amennyiben: „a kártérítési általános elveknek ennyiből inkább csak mellékes funkciójok, hogy e kör számára netalántán értelmezési segedelmül szolgáljanak.”²⁰ Azaz őszintén be kell látni, hogy az általános elvek és tételek „e csoportok számára igen nagy részben tárgyitalanok is”.²¹

Grosschmid Béni ezen jogalap felőli közelítés útján jut el a kötelelem természetének és hatásainak, vagyis az alaki kénytetőség elemzéséig, amely „Igazabban: nem a kötelmi viszonynak hatása, hanem annak, ami azt megszüli (tények, causa- [kirovó] szabály).”, hiszen minden igény erre, mint főhatásra szorítkozik, találóan megfogalmazva: „Tartozni, azaz: fizetni (szolgáltatni)

¹⁷ Uo. 613.

¹⁸ SCHWARZ (1901) i. m. 218.

¹⁹ GROSSCHMID i. m. 607.

²⁰ Uo. 613. Groschmid Béni ugyanitt folytatólagosan (továbbá még a Második kötet – Második rész, 978. oldalán) említi a Kereskedelmi törvény 272. §-át, mintegy az általános elvek kiegészítő, értelmező – mintsem annak megszorító és meghatározó – funkciójának példáját: „Kt. 272. sem céloz nyilván a kárbiztosítási ügyletre.”, ami így azonban árnyalja Horváth Attila azon megállapítását, miszerint a Kt. 272. §-a a kereskedelmi ügyletekre enyhe gondatlanság esetén is – visszaforduló felelősség módjára - teljes kártérítést írt volna elő; vö. HORVÁTH Attila: *A Magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, Gondolat, 2006. 331.

²¹ GROSSCHMID i. m. 613.

vagy megnyuzatni. Igaz, hogy e képzet csak pars pro toto. Ez nem változtat azon, hogy így lebeg többnyire előttünk.”²² Azaz a középpontban csakis egyetlen dolog, mégpedig értelemszerűen a főhatás (köteles, kötelezve van, tartozik, felelős, stb.) állhat, amely azonban egyidejűleg elhalványít minden más közvetlen avagy közvetett hatást, amiket egyfelől „egy végbe állítani, azonképpen közös képzetbe gyűjteni alig lehetséges”, másfelől – és ráadásul – mindez a „logikai lefejtéseknél [...] aztán természetszerűleg különbséget okoz”.²³ Ezzel az érvrendszerrel pedig *Grosschmid Béni* gyakorlatilag ismét háttérbe szorítja a jogellenesség, mint emberi magatartás-mérték mibenlétére irányuló vizsgálódást,²⁴ miközben az előtt még éppen csak pár évtizede nyitott kaput a veszélyes üzemi felelősség, mint kivételes felelősségi alakzat elterjedése. Ennek ellenére mégis fontos *Grosschmid Béni* munkássága a vizsgált témánk szempontjából, mivel egyfelől jelentős felelősség-fogalmi tisztázást nyújt,²⁵ jelentősen meghaladva *Wenzel Gusztáv* hermeneutikai törekvéseit, másfelől a jogos emberi magatartások, de különösen a jogos és a jogellenes magatartások határán álló kis relevanciájú jogi tények részletes elemzése által közvetve útmutatást ad a jogellenes emberi magatartások vonatkozásában is.

2.2. A felelősség-fogalmi tisztázás fő területe *Grosschmid Béni*nél – a kártérítés közös és általános tételei kapcsán már említett önkorlátozás alapján – szintén a károkozás és a szerződés viszonyaira szorítkozik. A *delictum* kapcsán fennálló kártérítési kötelezettség kapcsán nemcsak rögzíti a károkozás általános tilalmát, a *culpa levis* és a *culpa in contrahendo* főbb szabályait, hanem egyfelől pontosan idézi *Frank Ignác* által megfogalmazott emberi magatartás-mértéket,²⁶ másfelől bátran felvállalja fogalmi elemek tisztázását a *quasi-delictumok* körében. E kettő pedig szorosan összefügg egymással, hiszen ez nyitja meg az utat

²² Uo. 838–839.

²³ Uo. 841.

²⁴ Hasonló következtetésre jut Földi András is: „Grosschmid a felelősséget egyszerűen kötelezettségnek ill. szankció alá vetettségnek tekinti, és annak nem tulajdonít etikai tartalmat, ennek megfelelően pl. a váltó kifizetéséért való felelősséget vagy az eladó szavatosságát is felelősségnek nevezi.” Ld. FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*. Budapest, Rejtjel, 2004. 70.

²⁵ Vö. „A felelősség fogalmi kérdéseivel a hazai jogirodalomban elsőként valószínűleg Grosschmid Béni foglalkozott behatóbban.” Ld. FÖLDI (2004) i. m. 69.

²⁶ Vö. Frank Ignácnál irtakkal: „ember-társunkat károsítani nem szabad”, „minden ember kötelessége óvakodva eljárni”; ld. FRANK Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban, I-II*. Buda, A Magyar Királyi Egyetem Betüivel, 1845. 698–699.

Frank Ignác által a vétlen károkozás miatt esedékes „kárpótlás (t.i. a ’valóságos kár megtérítése)” és „a’kin történt (casus domino nocet)” viseli a kárt elve között fennálló és számára megoldhatatlannak tűnő ellentmondás²⁷ feloldása előtt. *Grosschmid Béni* is hangsúlyozza, hogy a *delictum* és *quasi-delictum* elhatárolása „[...]” alig lehetséges. Nem annyira elvi, mint jobban csak fokozati különbség.²⁸ „De mégis van benne valami. Csakugyan vannak esetek (a mai jogban egyre terjeszkedőleg), amidőn a hibának mintegy csak a lehellete alapján teszen felelőssé a törvény.”²⁹ Vagyis nem a kategorizálásban vagy egyéb kézzel fogható módon kimutatható különbség áll fenn a kettő között, hanem mintegy „*jogsugalmi*”³⁰: „[...]” a háziállat okozta kárnál nem tudjuk, de nem is keressük a hibát, de mégis abból indulunk ki (olyformán, miként az erős praesumptionál az alapul veendő föltevésből); holott ellenben a szarvas vagy fácán okozta kárnál tudjuk, hogy a vadászati jog birtokosa nem hibás, amiért e vadak a vadászterületen kárt okoznak (hiszen kalitkában nem tarthatja őket), mégis rárójuk a kártérítést (miként fictió esetében alapul vesszük a tény, amelyről tudjuk, hogy nem való).³¹ Tehát itt voltaképpen se nem a cselekvő, se nem a cselekmény, hanem végső soron maga a kötelmi viszonyt keletkeztető körülmény („ok”, „szülő tény”), az alaki kénytetőség áll nyíltan és öntudatosan a középpontban: „Erre mondhatnók, a „mintha vétség terhelné” helyett: mertmivelhogy félig-meddig terheli; továbbá a „képzelt vétkesség” helyett, hogy: vétkesség-látszat. [...] Nem abból kél ki az obligáció, amiről tudja a törvény, hogy semmi sincs belőle; hanem abból, amiről fölteszi, hogy van belőle valami.”³²

Grosschmid Béni emblemikus tételét – „[...]” civiliter „felelni” valamiért, annyi mint magánjogi szabálynál fogva terhelő következményekbe sodródni általa [...]”³³ – alapul véve kijelenthetjük, hogy a kénytetőség, mint „kötelezés” rejlik végső soron valamennyi kifejezés (felel, köteles, tartozik, stb.) mögött.

²⁷ „Igaz ugyan, hogy casus domino nocet; de itt éppen az a’kérdés, cui domino? Mért nem domino corporis nocentis?” Ld. FRANK (1845) i. m. 700.

²⁸ GROSSCHMID i. m. 598.

²⁹ Uo. 1107.

³⁰ Ld. ennek sajátos és ironikus (ön)kritikáját: „Most is élénken emlékszem Stein Lőrinc hírneves bécsi professzor egyik előadására, melyben ő (Rechtsphilosophie című collegiumában) ezeket mondta: ha a rómaiak valamit nem értettek rámondták, hogy quasi, utilis (»Wenn die Römer etwas nicht verstanden haben, haben sie quasi, utilis gesagt...«).” GROSSCHMID i. m. 1107.

³¹ Uo. 599.

³² Uo. 1111.

³³ Uo. 603.

Ennek vizsgálata során azonban *Grosschmid Béni* felveti, hogy ha például az adós ugyanúgy „felel” a teljesítésért, mint ahogy „felel” a nem teljesítéséért, úgy „[...] itt a nyelvnek valamely játékaival van dolgunk. Az, minek az igenlegesre és nemlegesre vonatkoztatása ugyanazt jelenti: nem lehet ugyanaz a valami.”³⁴ És valóban, az első esetben azért „felel” az adós, hogy valami megtörténjék,³⁵ azaz itt a felelősség maga a kötelem, míg a második esetben csak közvetve, a felelősség okozataként,³⁶ kvázi szankciójaként jelentkezik a kötelem. Ez utóbbit „leszakadó”, „visszaforduló”, „causa-tevő”, vagy éppen „besodró” felelősségnek is nevezi *Grosschmid Béni*. Ugyanakkor tapasztalat és egyúttal további megszorítás e fogalmak használata körében, hogy egyik esetben sem alkalmazzuk a „felel” fordulatot a jogos cselekmények terhelő következményére, csak általában valamely hibás magatartásra, kötelem szegése esetére; pedig: „Mondhatná, kétség-kívül a törvényes beszéd ezt is. Sőt ezt is: felelősek vagyunk a nem-gyilkolásért. Csakhogy nem mondja.”³⁷, pedig „Ha delictumért civiliter felelni = kártérítéssel tartozni; utóbbi, bár jogos cselekmény okából (kártérítéssel tartozni), szintén: felelni érte.”³⁸ S itt *Grosschmid Béni*nél is megmutatkozik egy pillanatra a „magánjog igazsága”, mely „nem az akarat jutalmazásában vagy fenytetésében, hanem a gazdasági kiegyenlítésben áll, mely nemcsak a károsító szándékával, hanem a károsított kárával is számol [...]”³⁹ Márpedig ennek, t.i. a „magánjog igazsága” beteljesülésének előfeltétele az alaki kénytetőség egyik meghatározó vonásának, a kikényszeríthetőségnek az érvényre jutása: „A mai végrehajtási intézmény a kényszerítő eszközöket első sorban nem a közvetve kényszerítő (az adóst lelkiileg indító) tekintetekhez, hanem ahhoz szabja: hogy a hitelezőt az adós akarata nélkül (sőt ellenére) lehetően hozzásegítse, ami többé-kevésbé megközelítője a követelés érdekbeli céljának. Egyszóval az ú.n. kielégítést. [...] Tehát nem ugyan magát a szolgáltatást (szabad cselekvést), hanem ami a hitelezőnek többé-kevésbé ugyanannyit ér:

³⁴ Uo. 845.

³⁵ „Felelősség itt eszerint = kötelezettség, obligáció (a kénytető oldaláról véve a megjelelést). Így nevezhetjük: előrevetett (prospectiv), hajtó (propulsiv), parancsoló (meghagyó), fentlebegő felelősség.” Ld. GROSSCHMID i. m. 845.

³⁶ „Felelni itt annyi, mint [...] ok s okozati kapocs alatt állani olyképpen, hogy ha valami meg-esik (vagy meg nem esik, péld. a teljesítés elmarad, ok), akkor alakul a parancs (meghagyás) t.i. (a magánjogon belől maradvá) a kártérítésre [...], vagy egyéb változás [...], okozat.” Ld. GROSSCHMID i. m. 845.

³⁷ Uo. 848.

³⁸ Uo. 603.

³⁹ SCHWARZ (1901) i. m. 219.

kikényszeríti tőle.⁴⁰ Azonban mielőtt teljesen átsodrónánk *Grosschmid Béni* gondolatai mentén a szankció világába, eltávolodva ezzel a vizsgált témánktól, itt kell visszafordítani és szembesíteni a kikényszeríthetőség/kiegyenlítés kapcsán felvillanó lehetőség (ti. az adóst közvetve kényszerítő, lelkiileg indító kényszerítő eszközök) alkalmazásából fakadó következtetéseket a kártérítés „közös és általános” tételeivel. Ugyanis az „indító eszközök” léte és alkalmazhatósága feltételezi, hogy „az adós általi véghezvitel alapján nem cél, hanem eszköz, azon érdek szempontjából, amelynek kedvéért a követelés a hiteltelőnek adva van.”⁴¹ márpedig ez ellentétes a kötelem alaptermészetével, hiszen ott „az akarat eltökélésének teljes szabadsága okvetlenül megkívánatik” fordulat nemcsak valamely elvontan, a maga absztrakciós szintjén vizsgálendő feltételt jelent, hanem átfogja a magatartás/jogügylet célzatát is, hiszen „feltételezi az akarat szabad eltökélését és irányzatát tárgyára”⁴². *Grosschmid Béni* maga is felfedi ezt az ellentmondást: „Az aztán, hogy ez hogyan egyeztethető össze a kötelem abbéli mivoltával, hogy ez szabad cselekvésre való kötelezettség: mellékes, mihelyt áll az, hogy ez világszerte így van, így kell neki lenni, s a mai felfogás szerint másként nem is lehet.”⁴³ Ez a belső feszültség, s annak *Grosschmid Béni* által való őszinte és frappáns rögzítése pedig újfent és élesen rámutat a kártérítés „közös és általános” tételeinek szűkösen véges körére a tételes jogban.

Ugyanakkor a szankcióról írt fejtegetések közvetve az emberi magatartásról is szólnak *Grosschmid Béni*nél: „[...] hogy az adós egyéb indító okok (belső sugalom; becsület-, hitelvesztésből, tőzsdéről kizáratástól [naturális sanctióktól] való félelem) hiányában már csak azért is teljesít, nehogy végrehajtsanak ellen stb. Kötelezve lenni ez oldalról tehát annyi, mint: felsőbb hatalom alatt állani, amely nemcsak kéri, óhajtja, tanácsolja, hanem parancsolja a magatartást, ellenesetben megcsendíti rajtunk az ostorát. Kötelem, felelősség, parancs, sanctió, kénytetőség ekként válhatatlan egy dolog. [...] Az obligáció: szabad cselekvésre való (közvetett) kénytelenség.”⁴⁴ Az emberi magatartás-mérték tehát aszerint kerül értékelésre (szankcionálásra), hogy annak tanúsítója élve szabad akaratával követi-e a „felsőbb hatalom” parancsát vagy csak sugallatát. E tekin-

⁴⁰ GROSSCHMID i. m. 849–850.

⁴¹ Uo. 850.

⁴² WENZEL Gusztáv: *A magyar magánjog rendszere I.* Pest, Atheneum, 1872. 436.

⁴³ GROSSCHMID i. m. 850.

⁴⁴ Uo. 849.

teből pedig nagyon fontos megállapítás, hogy „nincs is alkati különbség péld. az erkölcsi, vallási becsületbeli és jogi kötelem között. Más csupán a sanctio fonadéka.”⁴⁵ Nyilvánvalóan minden normarendszer, mely parancsokat vagy sugallatokat közvetít, azt a saját eszközeivel („saját köréhez tartozó felelősségi faj értelmével”) követi nyomon, és értékeli. Így egyaránt kikényszeríthető (értékelhető) a becsületbeli, a vallási, és végső soron az erkölcsi kötelezettség is: „Miként fény, árnyék jöhet a naptól vagy gyertyától.”⁴⁶ Az pedig már egy további szempont, „hogy nem mindenki hisz az elkárhozásban, ez igaz. De a földi igazság utolérő kezében sem hisz mindenki. [...] Az, hogy a véghezvitelt nem lehet kierőszakolni, nem tesz különbséget.”⁴⁷ Sőt, gyakorta éppen az eredetileg jogon kívüli szankciók a hatékonyabbak (pl. közmegvetés, borraivaló, stb.); olyanmire, hogy idővel azokat maga a jog világa is átveszi (pl. kamarai tagságból való kizáratás, célprémium, stb.). Összességében tehát sem a jog, sem az egyéb normarendszerek nem aszerint értékelik a magatartást, hogy az általuk közvetített parancsot vagy sugallatot akár „az adós akarata ellenére is teljességben véghez lehetne vinni. Hanem a lélektani kénytetés oldaláról.”⁴⁸ S csakis ennyiben tud eredményt, ti. „közös és általános” tételt felmutatni *Grosschmid Béni* is a kártérítési felelősség területén, amely egyúttal megegyezik az emberi magatartás-mérték – egyszerre felelősségalapító és felelősségkorlátozó – generál klauzulájának *Werbőczy István* által megfogalmazott formulájával:⁴⁹ „Ide vág az az ösmert tétel, hogy államon kívül is van (tételes) magánjog. Mihelyst az emberekben él az a tudat, hogy mely halat, madarat fogott, azt más ne bántsa (foglálás általi tulajdonszerzés) stb., s e tudat az ellenkező cselekvéstől többé-kevésbé visszatart, sőt a megszegésnek a nagyobb által támogatott (bárha önszegélyszerű) visszavivásától kell tartania: megvan a jognak a létele. A viszony a polgárosult s ezen állapot közt, nem a lét ellentéte; hanem csak a fejlettségi fok különbsége.”⁵⁰ A két állapot fejlettségi foka között megmutatkozó különbségek

⁴⁵ Uo. 847.

⁴⁶ Uo. 847.

⁴⁷ Uo. 855.

⁴⁸ Uo. 856.

⁴⁹ „[...] természeti jog alatt értjük azt, ami a mózesi törvényben és az evangéliomban foglaltatik; melynél fogva mindenki köteles úgy viselkedni mással szemben, a mint akarja, hogy más viselkedjék ő irányában; és tilos mással olyat tennie, a mit nem akar, hogy más tegyen ő vele.” *WERBŐCZY István: Tripartitum*. Budapest, Téka, 1990. 30. – (Prologus/Bevezetés – II. cím, 5. §)

⁵⁰ *GROSSCHMID* i. m. 856–857.

pedig nem az emberi magatartás-mértékben, hanem az okozatossági, beszámítási és szankcionálási elméletekben mutatkoznak meg. A szabad akaratton nyugvó emberi magatartás-mérték fogalma kívül esik a művileg fejleszthető társadalom- és természettudományok körén; az természettől való, s csak annyiban változik időben és térben, amennyit például egy adott ország jogrendjébe emel belőle vagy sem: „Hiszen a művelt országokban is a magánjog uralma nagy részben erkölcsi (bévülről ható) erőkön nyugszik. Legvégső elemzésben pedig az is, hogy a törvények megtartatnak, nem a törvény, hanem a törvényen kívüli rugónak a műve. Quis custodiet custodes [...], ha nem valami belső indító erő...”⁵¹

2.3. *Grosschmid Béni* a felelősség-fogalmak tisztázásán túli, másik – vizsgálódásunk tárgyát érintő – jelentős fejtegetése a jogos emberi magatartások, de különösen a jogos és a jogellenes magatartások határán álló kis relevanciájú jogi tények körére szorítkozik, mely közvetve útmutatást ad a jogellenes emberi magatartások vonatkozásában. A *naturalis obligatio* körébe tartoznak azok az „esetek, amidőn nincs felelősség, és mégis, ha (s amennyiben) a szolgáltatást egyszer (teljesítésként önkény) véghezvitték, a törvény (ezen vagy azon szempontból) úgy veszi, mintha volt volna felelősség.”⁵² Azaz, az mintegy „visszahajlik”, „visszahat” a magatartást tanúsító személyére, mégpedig anélkül, hogy a norma már előzetesen magatartás mértéket állított volna elébe; ez pedig annyit jelent, hogy e körben nem érvényesül az „előrevetett” felelősség sajátossága, amelyben a felelősség maga a kötelem. *Grosschmid Béni* találóan írja le a *naturalis obligatio* e kötelmi jogi önellentmondását: „Ez éppen a sajátosságuk e joghelyzeteknek. T.i. hogy az, ami csak visszahajlása a kényetőségnek, itten önállóan jelentkezik. Filius sine patre. Visszfény fény nélkül. Visszhang hang nélkül. [...] Szóval, ha azt nézem, ami hiányzik belőle: nem kötelem; ha azt, ami megvan benne: az. [...] Továbbfűzve azt mondhatjuk, hogy van tehát causa is, csakhogy nem propulsiv+reflectiv; hanem: csupán reflectiv causa.”⁵³ Azáltal pedig, hogy minden más tekintetben megfelelteti egymásnak e helyzeteket, a jogos, illetve jogellenes magatartások és a csökkent relevanci-

⁵¹ GROSSCHMID i. m. 857. Ez ugyanakkor legalább részlegesen árnyalja Földi András fentebb idézet kategorikus megállapítását is: „Grosschmid a felelősséget egyszerűen kötelezettségnek ill. szankció alá vetettségnek tekinti, és annak nem tulajdonít etikai tartalmat, ennek megfelelően pl. a váltó kifizetéséért való felelősséget vagy az eladó szavatosságát is felelősségnek nevezi.” Ld. FÖLDI (2004) i. m. 70.

⁵² GROSSCHMID i. m. 910.

⁵³ Uo. 917–918.

ájú jogi tények közötti különbözőség „[...] mind csak oda megy ki, hogy nincs (jogi) kénytetőség.”⁵⁴. És ennyiben következetesen visszatér a delictum és a quasi-delictum összehasonlítása kapcsán leírt elméletéhez is, mely szerint a háziállat okozta kár esetén mintegy vélelmezzük, míg a vadon élő állat esetén fictio által idézzük meg a „vétkesség-leheletét”. A naturalis obligatio körében is tehát „[...] a törvény [...] civiliter fictiva-vá emeli azt a causa-t, ami naturaliter valóságos causa.”⁵⁵ Tehát itt sem kézzelfogható, avagy kategorizálható a különbség: „[...] a joghoz való viszonyában [...] a natura, nem valami nyers, kikészítetlen vagsugalom, amellyel a jog valami felsőbb szellemvilágként állna ellentétben. Ellenkezőleg [...]. Nem alantasa [...]. Hanem mellette (társa) neki [...]”, s ennyiben forrása, ihletője és alakítója is a jog normarendszerének; olyan „[...] ténybeli adott valami, ami éppen ezért többé-kevésbé alkalmas arra, hogy jogi szabályoknak fűzőpontjául szolgáljon.”⁵⁶

2.4. Az emberi magatartás-mérték jelentőségét – összességében – nem lényegi, nem önállóan magyarázandó kritériumként kezelő felelősségi elméleten túl indokolt külön szólni a jóhiszeműség – bármely más vélelmezett magatartás-mértéktől való – elhatárolásáról is *Grosschmid Béni* elméletében. E szempontból először *Husztly Istvánnál*, majd *Kelemen Imrénél* tapasztalt haladó, bár nem feltétlenül tudatos, később pedig *Frank Ignácnál* meghivatkozott óvatos és következetlen fogalom használattal találkozhatunk. *Grosschmid Béni* e tárgykörben kifejti, hogy „ma is vannak természetöknél fogva stricti iuris és a bonae fidei obligácók. Azt, hogy mire melyik neme az elbánásnak illik jobban, az igazság közvetlen ösztönével kell megkülönböztessen a törvénylátó.”⁵⁷ majd később „Grosschmid ezzel kapcsolatban bírálja a német BGB 157. és 242. §-ában kimondott Treu und Glauben elvet, amelynek felrója egyoldalúan hitelezőbarát, valamint a jogbiztonságot veszélyeztető jellegét.”⁵⁸, ezzel pedig nemcsak a bíró mérlegelési jogkörét és egyben a *Treu und Glauben* generálklauzula jellegét erősíti, de egyúttal gyengíti az objektív értelemben vett jóhiszeműség „objektív alkalmazhatóságába” vetett bizalmat is. Mindezek ellenére tovább bontja az objektív értelemben vett jóhiszeműség fogalmát, s „Grosschmid azt is

⁵⁴ Uo. 915.

⁵⁵ Uo. 935.

⁵⁶ Uo. 913.

⁵⁷ Uo. 859.

⁵⁸ FÖLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve*. Budapest, Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, 2001. 78.

kifejti, hogy az (objektív) jóhiszeműségnek két oldala van: a jogügyletekkel kapcsolatos bona fides in contrahendo, másfelől a valamennyi kötelemnél irányadó bona fides in praestando.⁵⁹ Ez utóbbi tehát a deliktuális kötelmi viszonyokba is irányadó, amely esetekben „a törvénylátás feladata a törvényakarat ily kintmaradt elemeivel a törvény merevségét értelmezőleg meghajlítani. [...] Pontosabban: a merev külalkat mögött a belalkat hajlékonyságát észrevenni és érvényre juttatni. Az érdekszempont bevetése nem kikezdése ekként a törvénynek kívülről; hanem: a törvény saját belülről jövő, csakhogy halkabb, önszavának a meghallása a lármásabb tételek mögül.”⁶⁰ amely ugyancsak a célvagyonelemélet és *Szászy-Schwarz-féle* elmélet analógiájaként figyelmeztet minket a „*magánjog [...] igazsága*”-nak *őszinte beismerése, amely most sem „az akarat jutalmazásában vagy fenytésében, hanem a gazdasági kiegyenlítésben áll, mely nemcsak a károsító szándékával, hanem a károsított kárával is számol [...].*”⁶¹ Ehelyütt megfogalmazott definíciója szerint: az objektív értelemben vett jóhiszeműség „nem egyéb: mint a másik fél érdekére való hívéses tekintet”⁶². Mindezek alapján valóban megerősítést nyer, hogy „Grosschmid számára az (objektív) jóhiszeműség korántsem egy magasan trónoló, elvont erkölcsi kategória, hanem a kötelezettségek értelmezésének és teljesítésének racionális és praktikus iránytűje”,⁶³ s így nem is téveszthető össze „*valami belső indító erővel*”⁶⁴, mint a feltételezett – akár evangéliumi eredetű – emberi magatartás-mérték egy lehetséges kifejeződésével.

3. „A felelősség azok felé gravitál, akik képesek viselni a súlyát.” (Zachár Gyula)

3.1. A századfordulót követő kodifikációs törekvések eredményesen ösztönözték a dogmatikailag is felépített magánjogi tanulmányok készítését, s annak részeként a jogellenesség, mint emberi magatartás-mérték elhelyezését mind a jogi tények, mind a kárkötelmek körében. Ezek közül az egyik első, a jogi té-

⁵⁹ Uo. 79.

⁶⁰ GROSSCHMID i. m. 865.

⁶¹ SCHWARZ (1901) i. m. 219.

⁶² GROSSCHMID i. m. 865.

⁶³ FÖLDI (2001) i. m. 79.

⁶⁴ GROSSCHMID i. m. 857.

nyek rendszerét is részletező tanulmány *Zachár Gyula* egyetemi magántanár-hoz kötődik, aki a legfontosabb jogi tényként említi az emberek jog keletkezte-tő cselekményeit, melyek joghatást váltanak ki. Csoportosítása alapján ugyan-akkor „Ezek a cselekmények kétfélék lehetnek: ugymint megengedettek és tilosak.”⁶⁵ vagyis még nem sorolja ide a jogos és jogellenes magatartások kö-zötti átmenetet képező kis relevanciájú (csökkent védelmű) jogi tényeket. Mindez azért is érdekes – és ezáltal mutatja az emberi magatartások rendsze-rezésének fejlődését –, mert például a naturalis obligatiók tartalmi és alaki sa-játosságait pontosan rögzíti, csupán azok rendszertani besorolását mulasztja el: „Vannak azonban olyan kötelmek, a melyeket jogunk nem tart elég fontosak-nak ahhoz, hogy azok perrel való kikényszerítését megengedje; viszont azon-ban nem lát okot arra, hogy a szerződő felek megállapodását érvénytelennek te-kintse. Ezek az u.n. természetes kötelmek (naturalis obligatio), a melyek fő jel-lemvonása, hogy az elvállalt kötelezettség nem perelhető, de ha az adós önkényt teljesít, szolgáltatása érvényes kötelzettség teljesítésnek tekintetik s mint ilyen vissza nem követelhető.”⁶⁶ A kárkötelmek körében – a kártérítési alapok szerint csoportosítva – megkülönböztet: a) vétkesség (delictum); b) vétkesség számba menő magatartás (quasi delictum); c) ügylet; d) megengedett (jogos) maga-tartás; e) kötelemszegés (vagy olybá vett magatartás) között. Ehelyütt ugyan megint említést tesz egy kis relevanciájú jogi tényről, az önhibáról, mint a jo-gos és jogtalan emberi magatartás közötti átmenetről, azonban annak rendsze-rani besorolását – következetesen – itt is mellőzi: „Ha leejtem az órámot és az összetörök, [...], meg van a kár, a nélkül, hogy annak megtérítését bárkitől is követelhetném. Vannak azonban esetek, és ezekkel kívánunk itt foglalkozni, amidőn a bekövetkezett kárt valaki megtéríteni köteles; amidőn tehát a kár egy-zersmind kártérítési alapot is létesít.”⁶⁷ Vagyis a kártérítési alapot és ezáltal magát a kárkötelmet a megtérítési igény kelti életre, nem maga a kár bekövet-kezte.⁶⁸ A megtérítési igény mögött pedig minden esetben emberi magatartás („adós hibája”) húzódik meg, melynek minősítésére – a szubjektív tényezőkön

⁶⁵ ZACHÁR Gyula: *A magyar magánjog alaptanai*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1912. 35.

⁶⁶ Uo. 152.

⁶⁷ Uo. 157.

⁶⁸ Ugyanezt a következőképp fogalmazza meg Grosschmid Béni: „A kár-ok (factum damnificans) és a kár-kötelezettségi ok (mint kötelelem-tő) márcsak a mondottak szerint tehát szemmelláthatóan nem egy. Amaz egyszerűen ténybeli kútfeje valamely veszteségenk, mint gazdasági processusnak, emez jogi jelenségbeli fenforgása valamely, az okért való felelőség-be besodró törvényes alapnak.” GROSSCHMID i. m. 616.

túl – meghatározó módon visszahat maga a károkozás ténye is.⁶⁹ Vagyis míg a naturalis obligatio esetében a csökkent védelem, addig az önhiba esetében a kvázi csökkent joghatás, mint „contra-causa” fojtja el a felelősségi alapot, jól lehet a kár ezen esetekben is megfogható. Ugyanakkor *Zachár Gyula* – a fenti csoportosításon túl – külön kihangsúlyozza, miszerint: „De ha kártérítési jogunk a vétkesség alapelveire van is fektetve, nem mondható, hogy e szabály alól kivétel ne lenne. A törvény olykor hibátlan, hogy ne mondjuk jogos magatartást is kártérítési obligációval ró meg.”⁷⁰

3.2. A kártérítési alapok szerinti csoportosítás keretében *Zachár Gyula* a delictum esetén három előfeltételét említi a kárkötelemnek: „Hogy ezen az alapon kártérítési kötelezettség keletkezhessek, ahhoz a következő három tény-körülmény fennforgása szükséges: u.m. jogellenes magatartás a károkozó részén; kár a károsult részén és egy bizonyos kapcsolat (causalis nexus) a kettő közt; vagyis hogy a bekövetkezett kár valóban a károsító vétkes magatartásának a következménye legyen.”⁷¹ Azaz a vétkességi elv valóban oly mértékben uralja a kártérítési jogot, hogy a jogellenesség – mint elvi tételként külön említett tényállási elem – még *Zachár Gyula* megfogalmazásában is végső soron feloldódik a vétkességben, s a jogellenes magatartás – elvesztve elvi (dogmatikai) különállását – „vétkes magatartássá” változik át, melynek egymástól megkülönböztetett megnyilvánulásai (vagy még inkább annak fokozatai): a dolus malus, a culpa, a culpa lata, a culpa levis. A jogellenes és vétkes magatartás közötti elvi elhatárolás leginkább a quasi-delictum körében érhető tetten *Zachár Gyulánál* is, aki azonban e tekintetben csupán *Grosschmid Béni* meghatározásra szorítkozik: „Felelősségi, szavatolási esetek bizonyos állapotok okozataiért a hibának, vétkességnek mintegy csak a lehellete alapján (v.ö. Zsögöd: Fejezetek I. k. 629. old.)”⁷² A quasi-delictum nevesített esetei sorában ugyanakkor külön szól – a veszélyes üzemeket követően – az ipari és kereskedelmi

⁶⁹ Ugyanezt a következőképp magyarázza megint *Grosschmid Béni*: „Amidőn a károsult egyedül csak maga az oka az ő káranak. Hogy ilyenkor nincs helye kártérítésnek, ez nemannyira jogtétel, mint darabja annak az általános igazságnak (conversum-nak, negativum-nak): hogy felelősségi alap (a kár-ok tényével való pozitív láncolat) nélkül nincs kártérítés. T.i. az öncselekmény (önhiba) nem kárt.alap senki másra nézve. [...] A károsult ú.n. vétkessége (önhibája) egyáltalán nem vétkesség voltaképpen. Magamagának kárt okozni nem tiltja semmiféle emberi törvény.” *GROSSCHMID* i. m. 698.

⁷⁰ *ZACHÁR* i. m. 157.

⁷¹ Uo. 157–158.

⁷² Uo. 160.

alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról szóló, 1907. évi XIX. törvénycikkről, amely még a „vétkesség leheletét” is elfe(le)dve, tisztán kártelepítési szempontok alapján rendezi a vétkességtől független kárkötelmi helyzeteket: „A balesetbiztosítás célja annak a kárnak e fejezet értelmében való megtérítése, melyet a biztosított személyt ért üzemi, vagy az e törvény 9. §-ában említett baleset folytán bekövetkezett testi sérülés vagy halál okozott. E fejezet szerinti kártalanításra igényük van mindazoknak a munkásoknak, a kik a 3. § értelmében baleset esetére való biztosításra kötelezve vannak és pedig a munkába lépéstől a munkába való kilépésig, továbbá a biztosítás fennállása alatt a 8. § értelmében önként biztosítottaknak, ugyszintén a biztosításra kötelezettek és önként biztosítottak hozzátartozóinak.”⁷³ S a törvényhozó kiterjeszti mindezt – korlátozások nélkül – a vasúti üzemekre is,⁷⁴ amely alapján – mintegy a kárkötelelem-felelősség-biztosítás ellentmondását ex lege adottságnak tekintve – *Zachár Gyula* maga is magyarázat nélkül hivatkozza meg a vaspályák által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősségről szóló, 1874. évi XVIII. törvénycikket, miszerint: „Ha valamely vaspálya üzemnél valaki életét veszti, vagy testi sértést szenved: az ez által okozott károkért az illető vaspálya vállalat felelős [...]”⁷⁵ Különösen érdekes összehasonlítani e két törvénycikk fogalomhasználatát is: a vaspálya üzem az általa „*okozott károkért* [...] *felel*”, míg a biztosító azon „*kár* [...] *megtérítésére*” köteles, ami a biztosított személyt „*ért* [...] *baleset folytán bekövetkezett* [...] *sérülés vagy halál okozott*”. Azaz nemcsak hogy nincs már szó a vétkesség vélelméről, mint azt az 1874. évi XVIII. törvénycikk hivatalos indokolása említi, hanem helytállási kötelezettség egyenesen kiterjed minden olyan esetre is, amikor a biztosítottat a munkaadó vagy megbízottja megbízásából, vagy az üzem érdekében végzett tevékenysége közben éri valamely baleset.⁷⁶ A „vétkesség leheletének” teljes hiányát erősíti a törvénycikk 81. § is, amely külön szól a munkaadó „*felelősségéről*”, ha az a balesetet „szándékosan idézte elő”, vagy éppen „a törvény alapján hatóságilag elrendelt óvórendszabályokat nem foganatosította, illetőleg az így elrendelt óvókezesülékekről nem gondoskodott”; vagyis a contrario, minden más esetben – azaz főszabályszerűen – sem vétkesség, sem gondatlanság nem terheli a munkaadót

⁷³ 1907. évi XIX. törvénycikk, 69. §.

⁷⁴ 1907. évi XIX. törvénycikk, 1. §, 8. pont.

⁷⁵ ZACHÁR i. m. 160.

⁷⁶ 1907. évi XIX. törvénycikk, 9. §.

ezen külön nevesített eseteken kívül.⁷⁷ De még ezen is túlmegy a törvénycikk következő rendelkezése, miszerint a munkaadó elleni „[...] kártalanítási igény polgári peres úton jogerős büntetőbírói ítélet nélkül is érvényesíthető, ha a szándékosság vagy gondatlanság büntetőbírói megállapítása a balesetet előidézettnek személyében rejlő ok miatt nem volt lehetséges.”⁷⁸, amely így már nemcsak hogy nincs figyelemmel a károkozó által tanúsított (véttlen) emberi magatartásra – hacsak annyiban nem, hogy legalább külön nem enged vele szemben érvényesíteni többlet szankciókat –, de a károsult által tanúsított véttlen magatartásra figyelemmel, mégis kvázi többlet szankcióként, újabb igényérvényesítési utat nyit a munkaadóval szemben a károsult javára. Ezen kötelmi helyzetben „*az ügylet eredeti és egyetlen tárgya a kártérítés*”⁷⁹ vagyis eltűnik mind az emberi magatartás-mérték, mind a szigorúan vett okozatosság, mind – végső soron – a felelősség maga, s marad az egyén érdekeinek megvédése, aminek csak a gazdasági ésszerűség, vagy másként fogalmazva: a társadalom összességének érdeke szab határt.

3.3. Végül említést kell tenni – a naturalis obligatio és az önhiba mellett – a kis relevanciájú jogi tények harmadik esetéről, az utaló magatartásról is, amelyet *Zachár Gyula* a megengedett (jogos) magatartások közé sorol: „A törvény olykor megenged valamit, ami másnak kárával jár vagy járhat; de ezt azzal egyenlíti ki, hogy a kár bekövetkezte esetében az engedélylyel élőt megtérítésre kötelezi.”⁸⁰ Az ehelyütt említett példák legalább annyira számosak, mint különbözőek. Ide sorolja *Zachár Gyula* például a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikket, mely szerinte „[...] megengedi a jegyeseknek az eljegyzéstől való szabad visszalépést. Mindamellett kimondja, hogy az a jegyes, aki az eljegyzéstől alapos ok nélkül visszalépett, a véttlen jegyesnek, illetve rokonnak a kötendő házasság céljából tett kiadások erejéig kártérítéssel tartozik.”⁸¹ Azonban ehelyütt *Zachár Gyula* egybefoglalja „az eljegyzéstől való szabad visszalépést”, mint jogos magatartást, és „az eljegyzéstől alapos ok nélkül való visszalépést”, mint jogellenes magatartást. Ennyiben pedig teljesen elhibázott a házassági törvény fenti rendelkezését együtt említeni az Optk zálog-

⁷⁷ 1907. évi XIX. törvénycikk, 81. §.

⁷⁸ 1907. évi XIX. törvénycikk, 81. §.

⁷⁹ ZACHÁR i. m. 163.

⁸⁰ Uo. 163–164.

⁸¹ Uo. 164.

hitelező felelősségére vonatkozó szabályozásával, amely a kifejezetten jogosan alzálogba tovább adott tárgyban bekövetkezett károkért való helytállás körében kimondja, hogy: „Ha a hitelező a zálogot tovább adta zálogba; még az oly vétlenért is felelős, mely által a zálog ő nála el nem vezett, vagy meg nem romlott volna.”⁸² E két esetben bár alapvetően jogos emberi magatartásról beszélhetünk, azok közül az első – annak „aránytalansága” okán – (szándékolatlan) jogellenességbe fordul át – mintegy a „tévedésben tart” és „tévedésbe ejt” mintájára -, míg a második esetben jogos, de vétlen (legfeljebb eshetőleges) és „aránytalanságra” tekintet nélküli magatartást tanúsít a kötelezett. Az egyetlen közös vonás e két esetkörben: a hitelező határozott védelme. Vagyis ismételt megállja helyét *Grosschmid Béni* óvatosságra intő megállapítása, amit a naturalis obligatio körében tesz: „*Filius sine patre. Visszfény fény nélkül. Visszhang hang nélkül.*”⁸³

4. A jogellenesség, mint magatartás-mérték és a vétkesség „lehelte” tévutak (*Kolosváry Bálint*)

4.1. *Kolosváry Bálint* a jogi tényeket, mint „az alanyi jogok tényálladékát”, kiemelten kezeli. Meghatározása szerint a jogi tények két fő csoportja a jogi cselekmények és a pusztá tények, tényállapotok. Az előbbi: „Jogi cselekmény a személyek minden öntudatos cselekménye, vagy cselekvéstől való tartózkodása (abbanhagyás), mely a jogrend szerint jogi következményeket von maga után. Ha a jogi cselekmény egy eleve meghatározott jogi hatás előidézésére irányul: akkor jogügyletnek nevezzük. Ha valamely jogparanccsal jut összeütközésbe és kötelezettséget sért és ezért idéz elő joghatásokat: akkor jogellenes cselekménynek nevezzük és jellege szerint vagy mint vétségi, vagy mint mulasztási jogellenességet különböztetjük meg.”⁸⁴ Ebben a megfogalmazásban jól kidomborodik, hogy még egy szándékos károkozás esetén is inkább uralkodik – az emberi magatartás vonatkozásában – a „jog parancsába ütközés”, mint motívum, mintsem annak az elkövető részéről tanúsított célzatos mivolta: „A tiltott vagy jogellenes cselekmény az a jogi cselekmény, mely, a jogügylettel ellentétben, nem irányul egy előre kitűzött jogi hatás előidézésére, hanem közvetlenül a törvény

⁸² Optk. 460. §.

⁸³ GROSSCHMID i. m. 917.

⁸⁴ KOLOSVÁRY Bálint: *Magánjog*. Budapest, Studium, 1930. 43.

rendelkezésére von maga után joghatásokat.”⁸⁵ Bár a jogellenes cselekményeknek számosak és jelentős eltérést mutatnak, *Kolosváry Bálint* szerint közös bennük, hogy tanúsítójuk mindig szembehelyezkedik a jogrend által előírt követelménnyel, melynek joghatása az új kötetmi jogviszony (obligatio ex delicto) létrejötte. Az így létrejött új jogviszony tartalma pedig: az okozott kár megtérítése. A jogellenes cselekmények két fő csoportja: 1.) a relatív jogellenes cselekmények, amelyek esetén a sérelem elsődlegesen nem a jogszabály, hanem a sérített jogviszonyból fakadó alanyi jog ellen irányul (például: szerződészegés); 2.) a magánjogi deliktum, amely „a jogrend elleni lázadás elemét hordja magában”.⁸⁶ *Kolosváry Bálint* pontosan megfogalmazza már a magánjogi deliktum tényállási elemeit is, ezek a következők: 1.) kár; 2.) jogellenesség; 3.) okozatosság; 4.) önkényesség (szándékosság). A jogellenesség körében *Kolosváry Bálint* kiemeli, hogy előfordul olyan eset is, hogy a kárt okozó cselekmény egyébként nem jogellenes, vagyis önmagában a kár nem alapozza meg a magánjogi deliktum létét, azaz a felsorolt tényálláselemek egymáshoz való viszonya alapján: szimultán tényállásról kell beszélni. Meglepő módon az okozatosság alatt említi az önhiba esetét, ráadásul annak meghatározásában a károsító „véletlen eseményt” emeli ki: „Kárt, t.i. véletlen esemény is okozhat; ilyenkor pedig az a szabály, hogy »casus nocet domino«.”⁸⁷ Ezen téves és szükségtelenül leszűkített meghatározás alapján, például ha a károsult hirtelen felindulásában saját tulajdonú vagyontárgyát töri össze szándékosan (földhöz vágja a kerámiát), akkor már kérdésessé válik a casus nocet domino szabályának alkalmazása. Ugyanakkor *Kolosváry Bálint* másutt már maga sem az okozatosság között tárgyalja ezt az esetkört: „Elmarad a kártérítési kötelezettség, ha a károsító cselekményt a károsult maga akarta vagy előmozdította. (*Volenti non fit injuria.*)”⁸⁸ De nem csak a tényálláson belüli elhelyezése és a megfogalmazása zavaró, hanem a „véletlen esemény” kiemelése okán akár a véletlen felelősség megalapozását is elnehezítheti, s ennyiben az megint csak félresikerült.

4.2. Szemben az Mtj. szerkesztési megoldásával, a jogellenes cselekményektől külön fejezetben tárgyalja *Kolosváry Bálint* a jogellenességet kizáró körül-

⁸⁵ Uo. 60.

⁸⁶ Uo. 61.

⁸⁷ Uo. 61.

⁸⁸ Uo. 62.

mények közül az önsegélyt, a szükséghelyzetet és a jogos önvédelmet⁸⁹, mégpedig „A jogok védelme” című fejezetben. Megállapítása szerint: „Az „igény” eszerint a „jog”-nak materiális tartalmi része, melyet a gyakorlás célzatával valakire ráirányítunk, hogy őt a jogunknak megfelelő magatartásra bírjuk. Ezért az igény nyomon követi azokat az eseteket, ahol az alanyi magánjogok sérelmet szenvedtek.”⁹⁰ Vagyis az önsegély és a jogos védelem itt nem a jogellenes magatartások tényállásával szerves összefüggésben jelentkezik, hanem mintegy az elvont jogvédelem eszméjének megvalósításaként. Az alanyi jogok önhatalmú megvédésének két formája közötti különbség, hogy míg a jogos önvédelem a jogellenes támadás/beavatkozás visszaverésére,⁹¹ addig az önsegély a (vélt vagy valós) jogaink önálló támadással való érvényesítésére irányul.⁹² A jogos védelem körében meghatározza az objektív jogellenesség fogalmát is, miszerint: „az „objectiv jogellenesség” azt teszi, hogy a támadónak vétkesnek lennie nem kell (lehet, hogy azt hiszi, miszerint amit tesz: az jogos önsegély), viszont a megtámadottnak vétkesnek lennie a támadás előidézésében nem szabad, sőt, ha azért él önvédelemmel, mert jóhiszemű tévedésből a támadást jogellenesnek minősítette: cselekménye nem lesz »önvédelem«-ként elbírálható.”⁹³ A jogos védelem körében kifejtett jogos önhatalom intenzitása és mértéke egyetlen mértékeként a támadást/behatást állítja: „Az önvédelemnél a védelmi cselekmény minőségét és határait a támadás minősége szabja meg. Nagyon erős támadásnál el lehet menni egészen a támadó megöléséig is.”⁹⁴ Azaz elhagyja – valószínűleg a jogvédelem eszméjének absztrakt ábrázolása okán – a *Szladits Károly* által még megemlített korlátozást: „Ebben a körben azonban a védekezés okozta baj aránytalanul nagyobb is lehet a fenyegető érdeksérelemnél, bár ennek határt szab a jóerkölcsbe ütköző károkozás tilalma.”⁹⁵

⁸⁹ További különbség az Mtj.-hez képest, hogy míg a tervezet pontosan fogalmazva „jogos védelemről” szól, addig Kolosváry Bálint visszatérő pontatlansággal „jogos önvédelemről” ír, pedig az ilyen önhatalmú jogvédelem más érdekében is tanúsítható.

⁹⁰ KOLOSVÁRY i. m. 65.

⁹¹ Ld. Mtj. 1712. §.

⁹² Ld. Mtj. 1714. §.

⁹³ KOLOSVÁRY i. m. 66.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ SZLADITS Károly: *A magyar magánjog, I.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941. 377.

A szükséghelyzet („*magánjogi végszükség*”)⁹⁶ *Kolosváry Bálint* szerint: „a jogos önvédelem fokozott alakja, s egyúttal átmenet az önsegélyre”,⁹⁷ amely azonban se nem egyértelműen jogos, se nem egyértelműen jogellenes cselekmény: „[...] helyesebb, ha a jog és a jogtalanság között elgondolt oly megengedett vagy közömbös cselekménynek vesszük, mely elkövetőjével szemben helyet ad az önvédelemnek, viszont rendszerint kártérítési kötelezettséget is von maga után.”⁹⁸ *Kolosváry Bálint* annak ellenében fogalmazza meg a jogos és jogellenes közötti magatartás átmeneteként a szükséghelyzetben tanúsított magatartást, hogy maga az Mtj. 1713. §-a annak egyértelműen „nem jogellenes” minősítést ad, sőt kifejezetten bírálja is annak német mintára bevezetett indokolását („*Prinzip des überwiegenden Interesse*”): „Átvette ezt az álláspontot a M.M.T. 496. §-a⁹⁹ is, bár annak mai szokásjogunkban semmi támpontja nincs, sőt az helytelen is, mert a végszükségi helyzet sajátossága a szemben álló érdekek mérlegelésének lehetőségét kizárja, a körülbelül egyenlő értékű ellenérdekek összeütközése esetén pedig megoldást nem nyújt.”¹⁰⁰ S annyiban valóban helytálló *Kolosváry Bálint* észrevétele, hogy ehelyütt a jogellenesség kizárása egy amúgy is viszonylagos, érdek-összehasonlítás eredményén múlik, amit az adott szükséghelyzet, mint veszélyhelyzet fenyegető körülményei között kell(ene) higgadtan és előrelátóan alkalmaznia a szükséghelyzetben fenyegetett személynek. Ugyanakkor ezzel szemben felhozható ellenérv, hogy éppen ebben áll a „magánjogi végszükség” különleges, kivételes jellege, s a fenyegető körülmények között is elvárt érdek-összehasonlítás végső soron a magatartás jogellenességét töri át. Összességében azonban mégsem önmagában ez fordítja át *Kolosváry Bálint* kategorizálási javaslatát tévedésbe, hanem az, hogy: egyfelől nem észleli az Mtj. 496. § dologi jogi természetéből fakadó egyediségét,¹⁰¹

⁹⁶ Ld. Mtj. 1713. §.

⁹⁷ KOLOSVÁRY i. m. 67.

⁹⁸ Uo. 67.

⁹⁹ Mtj.: „496. § A tulajdonos nem tilthatja meg másnak oly behatását a dologra, amely közvetlen fenyegető veszély elhárítása végett szükséges, ha a fenyegető kár előreláthatóan aránytalanul nagyobb, mint az a kár, amely a tulajdonost a behatás folytán érheti. A tulajdonos azonban a behatás következtében őt ért kár megtérítését követelheti.”

¹⁰⁰ KOLOSVÁRY i. m. 68.

¹⁰¹ Abban mutatkozik meg a szükséghelyzet dologi jogi aspektusa, hogy ti.: senki sem használhatja más dolgát ingyen a maga érdekében. S voltaképpen ez a szükséghelyzet fő különbsége is a jogos védelemhez képest is. Az ellentmondásosságot csak tovább erősíti, hogy például „a szomszédsági közvetett behatások” (pl. füst, korom, támfal, stb.) körében maga *Kolosváry Bálint* is egyetértően fogadja az ehhez hasonló viszonylagos mérlegelést, amikor kiemeli: „Mindebből látszik, hogy valamely közvetett behatás mikor minősül már jogellenesnek, mi-

másfelől az így bevezetett köztes, jogilag kvázi közömbös magatartási mértéket se nem veti össze érdemben a többi jogellenességet kizáró körülménnyel,¹⁰² se nem alkalmazza azt következetesen az önhiba, a naturalis obligatio, vagy éppen az utaló magatartás esetében sem.¹⁰³

A jogos önszegély körében *Kolosváry Bálint* – az Mtj. megfogalmazásához igazodó módon – a magatartás kivételes,¹⁰⁴ valamint annak időleges biztosítási jellegét emeli ki, melyet követően köteles az érintett fél a hatósági jogsegély utólagos igénybevételére, hogy igazolni tudja tanúsított magatartásának jogszerűségét.

4.3. A kötelelem keletkeztető tényállások körében *Kolosváry Bálint* bár a *Digesta* ismert meghatározását idézi fel,¹⁰⁵ mégis annak kifejtése során felsorolja a jogfejlődés újabb eredményeit is. Így kötelelem keletkezhet egyoldalú jognyilatkozatból (élők között és halál esetére szólóan egyaránt), szerződésből (előszerződésből is), jogellenes cselekményekből és egyéb tényállapotokból, körülményekből. A jogellenes cselekmények pedig jogi hatásukat tekintve megint csak kétfélek: „Vagy egy egészen új kötelmet létesít, vagy egy már fennállót módosít, azaz mintegy »továbbképez«. (*Delictum és relatív jogellenesség.*)”¹⁰⁶ A relatív jogellenes magatartások esetén azonban *Kolosváry Bálint* nem szorítkozik következetesen és kizárólagosan a kiváltott joghatás, mint egyedi avagy elsődleges elhatárolási szempont érvényesítésére, mivel több helyütt is hangsúlyozza, hogy: „[...] a relatív jogellenes cselekmény csak az esetben ilyen, ha

kor kell már a tulajdonost bizonyos garantialis kellékek kimutatására kötelezni [...]. Mint irányadó elvet a chicane-tilalmát is szem előtt kell tartanunk. Szabály ugyanis, hogy a jog olyan módon való gyakorlása, melynek egyéb célja, haszna nincs, mint másnak a rosszakarátú bosszantása: tilos.” KOLOSVÁRY i. m. 162.

¹⁰² Vö. Marton Géza álláspontjával: „A szükséghelyzet ezek között a felelősségkizáró okok között egyébként annyiban kivételes helyet foglal el, hogy míg a többiek a cselekmény jogellenességét megszüntetvén a kártérítési kötelezettséget is kizárják, addig a szükséghelyzet éppen csak a kártérítés feltétele mellett zárja ki a jogellenességet.” MARTON (1993) i. m. 135. pont.

¹⁰³ Vö.: „[...] itt csak a kötelelem tartalmára nézve emelendő ki, hogy az, azt az alaphatást fejezi ki, mely az adós teljesítési kényszerűségében és a hitelező teljesítés iránti követelésében nyilvánul. Ez az alaphatás az úgynevezett természetes obligatióknál meg van gyöngítve abban az értelemben, hogy a jogrend ezektől a kötelmekről a kereseti jogot elvonja [...]” KOLOSVÁRY i. m. 288.

¹⁰⁴ Éppen ez a „kivételes jelleg” hangsúlyozása hiányzik *Kolosváry Bálint* kategorizálásában a szükséghelyzet körében.

¹⁰⁵ Lex 1. pr. Dig. XLIV. Tit. VII. De oblig. Et actionibus: „Obligaciones aut ex contractu nascuntur aut ex maleficio, aut proprio quodam jure ex variis causarum figuris.”

¹⁰⁶ KOLOSVÁRY i. m. 319.

együttal a cselekvő vétkeességével van kvalifikálva”,¹⁰⁷ tehát ugyanúgy a cselekvő személyéhez köthető minősítésként/körülményként határozza meg a jogellenességet – hasonlóan például *Wenczel Gusztáv*, vagy *Zlinszky Imre* korábban tárgyalt elméletéhez –, amely így azonban egyfelől nem köthető a cselekmény tényéhez, másfelől nem azonosítható a cselekmény objektív joghatásával, eredményével, ti. a károkozással sem, ezáltal pedig – s ennyiben saját csoportosítási, elhatárolási szándékának is ellentmondóan – ismételten megnyitja a fogalmi és dogmatikai összevegyülés lehetőségét a magánjogi delictummal.¹⁰⁸ A magánjogi deliktumokból származó kötelmeket *Kolosváry Bálint* két alcsoportra osztja: a tisztán deliktuális kötelmek és a „quasi ex delicto” tényállásokból fakadó kötelmek. Az előbbi közé sorolható: 1.) a személyiség megsértéséből eredő kötelem, 2.) a vagyon elleni jogellenes cselekményből származó kötelem, 3.) a köteles gondosság és felügyelet elmulasztásából eredő kötelem; az utóbbi közé sorolható: 1.) az állatkár, 2.) a veszélyes felfüggesztés, felállítás, kiöntés, vagy kidobás következtében beállott károk, 3.) a harmadik személyek vétkes cselekményeiért való felelősség, 4.) a vaspályák által okozott károk, 5.) a veszélyes üzem. Ez utóbbiak vonatkozásában *Kolosváry Bálint* kiemeli, hogy: „Az ex delicto származó kötelmek közé sorolandók azok is, melyek quasi ex delicto származnak, mert ezeknél a jogellenesség tényállását a jogrend vélelmszerűen veszi fel és teszi a kötelem alapjává.”¹⁰⁹ Ugyanakkor a „quasi ex delicto származó kötelmek” részletes tárgyalása során már nem a jogellenesség egységes vélelméről szól *Kolosváry Bálint*, hanem megkülönbözteti a vélelmen vagy éppen a fikción alapuló „quasi ex delicto származást”. Eszerint: vélelmen alapul az állatkár,¹¹⁰ a veszélyes felfüggesztés, felállítás, kiöntés, vagy kidobás által okozott kár; a vaspályák által okozott kár,¹¹¹ és a veszélyes üzemből eredő

¹⁰⁷ Uo. 425.

¹⁰⁸ Vö. ezen ellentmondás alátámasztására: „A relatív jogellenes cselekmény önmagában véve megengedett cselekmény, de valamely fennálló jogviszonnál fogva bizonyos személyekkel szemben sértő. A sérelem nem jogszabály, hanem a sértett jogviszonyból fakadó alanyi jog ellen irányul.” KOLOSVÁRY i. m. 60–61.

¹⁰⁹ Uo. 319.

¹¹⁰ „Vadak, nevezetesen a fővadak okozta kárért a vadászterület vadászati jogosítottja, ki a kérdéses fővadat tenyésztette (a tenyésztés: vélelem) minden további nélkül, tehát valóban „quasi ex delicto” felelős.” KOLOSVÁRY i. m. 430.

¹¹¹ „[...] az 1874:XVIII. t.-c. szerint az illető vaspályavállalat a felelős, miután a vétkes gondatlanságot az ő terhére a törvény vélelmszerűen felveszi.” KOLOSVÁRY i. m. 431.; vagyis *Kolosváry Bálint* – *Reinitz József* álláspontjával ellentétben – szintén a vaspályavállalat vétkeességi vélelméről szól.

károsodás.¹¹² Ugyanakkor fikción alapul a harmadik személyek vétkes magatartásáért való helytállás.¹¹³ E megkülönböztetés inkább megint csak következetlen, mint sem tudatos fogalom használatot feltételez *Kolosváry Bálint* részéről, mert az például mind a (vélelemben alapuló) vadkár és a (fikción alapuló) harmadik személy károkozása közötti különbségtétel, mind végső soron a delictum és a „quasi ex delicto” közötti különbségtétel vonatkozásában támadható jelen formájában. *Kolosváry Bálint* – hasonlóan a korábbi elméleti megközelítésekhez – bár a cselekmény eredményét tekintve a tárgyi felelősség körében mozog, mégsem tud elszakadni a cselekvő magatartásának értékelésétől, vagyis továbbra is a vétkeség (delictum) gondolatára támaszkodik: „A károsult pusztán a kár objectív ténye alapján jogosult a kártérítésre s az ezt elhárító bizonyítás, hogy t.i. a kárt magának a károsultnak a vétkesége okozta, az alperes terhe.”¹¹⁴ Így közel egy emberöltő távlatában is megmutatkozik még *Schwarz Gusztáv* kritikai észrevételének aktualitása: „Hogy a »vétlen felelősség« elve milyen jelentős szerepet játszik már a római jogban is, a divó doctrinából tisztán ki nem vehető. E doctrina ugyanis fictiókkal takargatja itt csakugy, mint a magánjog számos más terén, a való tényállást, és csakhogy a maga alapelveit »poena sine fraude (dolo, culpa) esse non potest« (fr. 131. pr. D. de V. S. 50. 16.) megmentse, vétkeséget költ oly esetekben is, melyeket az elfogulatlan ítélet csakis a »vétlen felelősség« rovata alá sorozhat.”¹¹⁵ Az előrelépés legfeljebb annyi, hogy *Kolosváry Bálint* már legalább nem a tilos cselekmények körében alkalmazza a felsorolást.

4.4. A jogos és a jogellenes emberi magatartások, mint jogi tények elhatárolása szempontjából – figyelemmel a korábbi dogmatikai és kodifikációs megoldásokra, különös tekintettel az Mtj. szabályaira – érdemes áttekinteni *Kolosváry Bálint* javaslatait a jogos és a jogellenes között átmenetet képező emberi magatartásokra, mint jogi tényekre, hiszen a jogellenességet kizáró körülmények között nem említi *Kolosváry Bálint* a sértett beleegyezését, sőt a naturalis obligatio sajátos helyzetét is alapvetően etikai érvekkel támasztja alá. E két szempont

¹¹² „A vétkeség az ily kártételeknél legtöbbször nem mutatható ki, a jog azonban vélelemszerűen felveszi s így a kötelmet szülő tényállás itt is „quasi ex delicto” áll elő.” KOLOSVÁRY i. m. 432.

¹¹³ „Harmadik személyek vétkes cselekményeiért való felelősségnek különböző esetei, melyekben a vétkeségi elem merő fiction alapszik.” KOLOSVÁRY i. m. 430.

¹¹⁴ KOLOSVÁRY i. m. 433.

¹¹⁵ SCHWARZ (1901) i. m. 219–220.

együttes vizsgálatára ismét az eljegyzéstől való visszalépéssel kapcsolatos okfejtések adnak lehetőséget. *Kolosváry Bálint* szerint a jogügyletek négy általános kelléke¹¹⁶ közül a negyedik, hogy a jogügylet célja, tartalma jogilag lehetséges és megengedett legyen. A jogügyletek megengedettsége „pedig attól függ, hogy egyrésztől beleütközik-e a jogügylet direkte vagy indirekte valamely tiltó jogszabályba (törvénybeütköző ügyletek) vagy nem; – másrésztől, hogy milyen viszonyban áll a mindenkori erkölcsi felfogáshoz? (erkölcstelen – turpis causán nyugvó ügyletek).”¹¹⁷ Ez utóbbival kapcsolatban *Kolosváry Bálint* kiemeli, hogy „Az erkölcstelen jelleg az ügyleti tartalom és az erkölcs közötti viszony alapján objektíve lévén megállapítandó, valamelyik fél szubjektív erkölcstelensége, mellyel az ügylet célját maga elé kítűzte: rendszerint nem veendő figyelembe. E tétel alól azonban számos kivétel áll fenn. Ebből folyólag: Egyoldalú az erkölcstelenség (unilateralis turpitude), ha csak az egyik fél terhére állapítandó meg a meg nem engedett célzatosság; [...]. Miután az egyoldalú erkölcstelenség (mely tehát nem az ügyleti tartalom és az erkölcs közti összeütközést jelent, hanem csak az egyik fél szolgáltatásának rejtett célját és indokát teszi ily értelemben minősíthetővé) az ügylet érvényére rendszerint vissza nem hat: az erkölcstelen céllal tett szolgáltatást a fél ezen a címen vissza nem követelheti, sem annak teljesítését meg nem tagadhatja. Viszont azonban az ellenszolgáltatást sem igényelheti, ha a másik fél részéről a teljesítés megtagadtnék. A fent jelzett kivétel ez alól csak olyan esetekre vonatkozik, ha különben a vétlen fél a másik kárára méltánytalanul gazdagodnék.”¹¹⁸ Itt tehát a relatív semmisség egy sajátos esetét fogalmazza meg *Kolosváry Bálint*, ti. az egyoldalú erkölcstelenségre csak a másik fél érdekében hivatkozva lehet mentesülni a teljesítés alól, s ezáltal csakis az egyik fél irányában válik kikényszeríthetlenné (naturalis obligatio jellegűvé) a jogügylet. Ha ezzel összevetjük a naturalis obligatiókról *Kolosváry Bálint* által írtakat, akkor látjuk, hogy ennek körében már eltűnik a fentebb érzékeltetett relatív jelleg: „A szerződések érvényesítésének tana tehát a jogvédelem tanaival esik egybe. [...] Hogy azonban ez a jogvédelem a kereseti jog folyamatbahelyezésével igénybevehető: csak a rendszerinti eset. Vannak t.i. olyan szerződésszülte kötelmek is, amelyek a bírói érvényesíthetős köréből ki vannak zárva. Fennállnak és érvényesek ugyan, de nem egyúttal kikényszeríthetők is. [...] A naturalis kötelmek első jellegzetessége tehát, hogy nem perelhetők. A második: ha az adós teljesítette őket, a teljesítést tartozatlan fize-

¹¹⁶ KOLOSVÁRY i. m. 44.

¹¹⁷ Uo. 50.

¹¹⁸ Uo. 51.

tés címén vissza nem követelheti, mert a jog az ily kötelmeket teljesítés esetén fictióval úgy tekinti, mintha jogi kötelmek lettek volna.”¹¹⁹

Összehasonlítva a két megközelítést: a jog mind az egyoldalúan erkölcstelen jogügyletek, mind a naturalis obligatiók teljesítése esetén azzal a fictióval él, hogy azok – jogügyleti tartalmukat tekintve megengedett és lehetséges – jogi kötelemnek minősülnek, ezzel szemben az egyoldalúan erkölcstelen jogügyletek nem teljesítés esetén azzal a „csonka fictióval” él, hogy az ilyen jogügyletek az egyik – ti. az egyoldalú erkölcstelenségben nem érintett – fél szempontjából semmisesek, tehát nem minősülnek jogi kötelemnek, így végső soron – jogügyleti tartalmukat tekintve – jogellenesek. A naturalis obligatiók nem teljesítése esetén azonban nem mondja ki *Kolosváry Bálint* az ilyen ügyletek semmisségét – ti. a fenti értelemben vett jogellenességét –, csupán azok igénygyengült állapotát¹²⁰ hangsúlyozza. A naturalis obligatiók ugyanis csak abban az esetben érik el a jogellenes (tiltott) minősítést *Kolosváry Bálintnál*, ha azok tételes jogi parancsba ütköznek: „Az olyan játékszerződés azonban, melynél a nyereség és veszteség esélyei csak és kizárólag a véletlentől függnék, a kihágási törvény (1879:XL. t.c.) 91. §-a szerint tiltott szerencsejáték és megfelelően büntetik. Ezért a tiltott vagy hazard szerencsejáték magánjogilag sem létesíthet még naturalis kötelmeket sem és a tett szolgáltatások visszakövetelésére jogosít.”¹²¹ Ezen előzményeket követően *Kolosváry Bálint* az eljegyzést, mint alakszerűtlen szerződést tárgyalja, amely „az ált. szabályoktól némileg eltérően nyert rendezést.”, mégpedig az alábbiak szerint: „Az eljegyzésből a házasság megkötésére kereseti jog nem származik, tehát sanctio nélküli szerződés. Sőt minden oly kikötés, mely a jegyesekre direct vagy indirect kényszert jelenthetne: a törvény értelmében semmis. Az eljegyzésből ekként bármelyik fél bármikor visszaléphet és ez a visszalépés vétkesség jellegével nem bír.”¹²² Az egyoldalúan erkölcstelen jogügylet, a naturalis obligatio és az eljegyzés összehasonlítása pedig önmagáért beszél: *Kolosváry Bálint* nem véletlenül „*sanctio nélküli szerződésként*” és nem naturalis obligatióként határozza meg az eljegyzést, mert bár előbbire és utóbbira is igaz, hogy nem kikényszeríthető, továbbá ha teljesedésbe megy, akkor azt a jogi fictió jogos és megengedett kötelemnek minősíti, de an-

¹¹⁹ Uo. 318.

¹²⁰ Uo. 288.

¹²¹ Uo. 423.

¹²² Uo. 447.

nak nem teljesítése esetén már nyilvánvalóan szétfeszítené e fogalmi rendszert, ha az eljegyzéstől alapos ok nélkül, de mégis a jogos emberi magatartás keretein belül visszalépő fél terhére – az egyoldalúan erkölcstelen jogügyletekhez hasonlóan – mondaná ki a jogkövetkezményeket, ti. „a kártérítési és megtérítési kötelezettséget”.¹²³ A „vétkesség jellegével nem bíró visszalépés” fogalma, mint jogos emberi magatartás, csak akkor tartható fenn, ha azt erkölcstelen jogügyletek csoportjába soroljuk, amelyek tartalma *Kolosváry Bálint* meghatározása szerint „a mindenkori erkölcsi felfogással mutat közvetlen vagy közvetett ellentétet”.¹²⁴ Ezen belül pedig csakis az egyoldalúan erkölcstelen jogügyletek alcsoportjába sorolható, mivel a „kétoldalú erkölcstelenség esetében az ügylet semmis lévén, annak alapján a felek egymás ellen semmiféle jogot nem érvényesíthetnek”,¹²⁵ tehát – a jogügyleti tartalom megengedettsége és lehetősége alapján – már kiváltják a jogellenes minősítést.

Az egyoldalúan erkölcstelen jogügylet és az eljegyzéstől alapos ok nélkül visszalépés közötti nagyon vékony és legalább egy – fentebb elemzett – szempontból¹²⁶ kétséges fogalmi elhatárolást maga *Kolosváry Bálint* is érzékelteti, amikor két ízben is hangsúlyozza, hogy: „Az erkölcstelenség ügyleti hatása ekként egységesen szabályozva nincs”, illetve „Az erkölcstelen ügyletek pontos rendszertani osztályozása különben az egyes hullámzó erkölcsi felfogás miatt lehetetlen.”¹²⁷ Ugyanezt sugallja *Schwarz Gusztáv* is, amikor a kártalanítás melletti jogos csorbitás eseteként kifejti: „Ide tartoznék az eljegyzéstől való ok nélküli visszalépés esete, ha azt ugyan – ellentétben a fentebb kifejtett felfogással – jogosnak tartanók.”¹²⁸ Ugyanakkor összességében megállapíthatjuk, hogy *Schwarz Gusztáv* elmélete legalább őszinteségében – ismételten – meghaladja *Kolosváry Bálint* fejtegetését: „A tulajdon mind »socialisabb« lesz, azt lehetne mondani, az egyéni tulajdon bizonyos fokig vissza-visszafordul a köz-tulajdonhoz, mely bölcsője volt. E folyamatban a kártérítésnek a közvetítő sze-

¹²³ Uo. 447.

¹²⁴ Uo. 51.

¹²⁵ Uo. 51.

¹²⁶ Vö. MD. XXIII. 102.; ld. még PHT. 157.: Az 1894:XXXI. tc. 3. §-a, mely az eljegyzéstől alapos ok nélkül visszalépő jegyes kártérítési kötelezettségét a házasság céljából tett kiadások erejéig állapítja meg, nem zárja ki azt, hogy az eljegyzéstől alapos ok nélkül visszalépő jegyes a másik jegyesnek azért a kárért, amit ennek a házasság ígéréttel kapcsolatosan egyéb cselekményeivel, avagy mulasztásaival szándékosan okozott, az általános magánjogi szabályok szerint felelősségre vonható legyen.

¹²⁷ KOLOSVÁRY i. m. 52.

¹²⁸ SCHWARZ (1901) i. m. 268.

repe jut. Átmenet az egyéni tulajdontól a socialis tulajdonhoz. Mikor a tulajdonost az eddigi magas trónjáról letaszítjuk, alája terítjük a kártérítés puha szőnyegét, hogy tulságosan ne érezze a lökést. De mi az a tulság, mely esetben van szükség a temperáló szőnyegre, ez *appreciatio* dolga: függ az érzékenységtől, amelylyel kor s idő szerint a tulajdonba való belenyulás iránt viseltetnek, a köz- és magánérdek mérlegelésétől, amely, mint minden érdekmérlegelés, bizonyos fokig önkényes és ingadozó. Innen van, hogy a különböző időből, különböző alkalomból való törvényeink között e tekintetben elvi harmónia nincsen, sőt hogy inog az egyensúly még egyazon törvény rendelkezései közt is.”¹²⁹ Vagyis „amikor azonban a fejlődő gazdasági viszonyok a XX. század elején az objektív károkozási elvet szembeállították az addig szinte kizárólagos vétkességi rendszerrel, az »inga« lassan a teljes kártérítést favorizáló felfogás irányába viszszaállt, vagyis felvetődött annak a szükségessége, hogy a kártérítési felelősség mértéke ne a vétkesség fokozatához igazodóan kerüljön megállapításra.”¹³⁰

¹²⁹ Uo. 267.

¹³⁰ NOCHTA Tibor: *A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2005. 48.